

VARIANTE ETIMOLOGICE REGĂSITE ÎN LOCUȚIUNI ROMÂNEȘTI

Drd. Lăcrimioara FLORIAN

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord Baia Mare

Abstract: *Idioms, through their frequent use, enrich the expression, being borrowed from generation to generation, since they bring more meaning to ordinary words. Having a unitary meaning, idioms "colour" people's way of speaking and enter their linguistic baggage, which is everyone's linguistic treasure. In general, idioms host old words whose meanings are now lost, as well as old morphological variants that are replaced today by variants that were initially considered mistakes.*

Keywords: *etymology, idiom, conservation, variants*

0. Locuțiunile, prin utilizarea lor frecventă, îmbogățesc exprimarea, fiind împrumutate din generație în generație, deoarece aduc un plus de sens cuvintelor obișnuite. Având un sens unitar, locuțiunile „colorează” modul de a vorbi al oamenilor și intră în bagajul lingvistic al acestora, care este comoara lingvistică a fiecăruia.

Deși sunt definite printr-un caracter unitar, locuțiunile nu au un loc bine conturat în limbă, motiv pentru care sunt caracterizate din mai multe perspective, una dintre ele fiind faptul că acestea ar fi un substituent al părților de vorbire, aspect care este parțial valabil, deoarece acest lucru ar însemna că, indiferent de context, fiecărei locuțiuni să îi corespundă ca sinonim câte un singur cuvânt.

1. Caracteristici. Locuțiunile se disting prin câteva trăsături:

- Ordinea fixă a elementelor componente. Schimbarea ordinii cuvintelor ar duce la anularea locuțiunii, pierzându-și independența sensului;
- Unitatea sensului la care aspiră elementele componente;
- Forma fixă a elementelor de bază redate prin frecvența utilizare a acestora;
- Puterea de derivare a locuțiunilor, însă nu este o caracteristică după care putem identifica în mod concret o locuțiune;
- Menținerea arhaismelor în interiorul locuțiunilor.

2. Clasificare

Clasificarea locuțiunilor se face după următoarele criterii:

2.1.1. După *criteriul morfologic*:

- locuțiuni substantivale: *ținere de minte* „memorie”, *făcător de bine, părere de rău* „regret”;
- locuțiuni adjectivale: *de doi bani* „de nimic, fără valoare”, *cu dare de mână* „darnic”, *de zi cu zi* (zilnice);
- locuțiuni pronominale: *cine știe cine, cine știe ce, care mai de care*;
- locuțiuni verbale: *a duce dorul, a prinde puteri* „a se întrema”, *a bate toba la urechea surdului* „a vorbi degeaba”;
- locuțiuni numerale: *a da pe din două* „a înjumătăți”;
- locuțiuni adverbiale: *pe de rost, de-a pururi, te miri cum*;
- locuțiuni prepoziționale: *în afară de, în preajma, privitor la*;
- locuțiuni conjuncționale: *de vreme ce, după ce că, ca nu cumva să*;

- locuțiuni interjecționale: *nu zău!*, *Slavă Domnului!*, *Doamne ferește!*

2.1.2. După criteriul lexical

Atenția noastră se concentrează, în materialul nostru, asupra locuțiunilor clasificate după criteriul lexical, unde propunem și o grupare pe categorii de fenomene:

2.1.2.1. Locuțiuni care conțin CUVINTE DISPĂRUTE din registrul lingvistic actual (se mențin forme etimologice sau apropiate de acestea):

- **brâncă** s.f. (<lat. *branca* „mână” (CADE s.v.)¹: *a învăța pe brânci* „a învăța cu elan”; *a se da în brânci* „a-și da silința); *a da brânci* „a înghionti” (termenul este încă în uz în sbd. crișean). În cazul acestui cuvânt, asistăm la un fenomen de reromanizare, pe de-o parte lat. *branca* > rom. *brâncă* (cu închiderea lui *a* în poziție vocalică la *î*, ca în cazul termenului *inger* < lat. *angellus*) s-a moștenit din latină, iar pe de altă parte a fost împrumutat ca neologism din fr. *brancardier* „Persoană care poartă brancarda; ostaș care ridică și transportă răniții cu brancarda, pe câmpul de luptă (cu ajutorul mâinilor)” (cf. DEX s.v.).
- **colilie** s.f. (din sl. *kovylŭ*) „plantă ierboasă, cu tulpini numeroase lungi și foarte subțiri, acoperite de peri albi și moi semănând cu un mănunchi de pene albe” (cf. DA. s.v.). Atât DA, cât și CADE menționează și existența compusului *părul zânelor* pentru această plantă, alături de *păniță* sau *năgară*. Termenul circulă regional și în varianta *colie*.

Termenul *colilie* – CADE s.v.

Acest cuvânt se întâlnește în locuțiunea necunoscută în prezent, *a-i fi calea (cuiva) în colilie* „a avea un drum frumos, plăcut”.

- **hac** s.n. (<tc. *hak*, ucr. *hak*): sensurile inițiale, în turcă, erau: 1. Răsplată, datorie, plată. 2. Sumă de bani datorată cuiva; impozit, taxă. L. Șăineanu (*apud* Nicoleta Petuhov 2011, p.127) înregistrează și sensul figurat „răfuială, reglare a unei socoteli”, de unde s-ar fi dezvoltat locuțiunea *a veni cuiva de hac*. Aceeași autoare (*op. cit*) menționează faptul că locuțiunea datează din secolul al XVII-lea, fiind atestată și în turcă, și în bulgară, având sensul inițial

¹ CADE s.v. menționează chiar și adv. *brânciș* „pe brânci”.

„a da de căpătâi, a o scoate la capăt”, iar, ulterior, „a dovedi pe cineva, a pune la respect, a pedepsi pe cineva”.

„Unde nu e piscică, șoarecii steag ridică. – Însă Nelegiuitului îi vine de **hac** necredinciosul”.

Anton Pann – *Despre năravuri rele iarăși* (p. 59)

DLR înregistrează mai multe sensuri ale acestui cuvânt. Astfel, cuvântul apare cu sensul de „răsplată”, în următorul context: *noi avem a cere hacul sângelui nostru și a părinților noștri*.

- **fedeleş** s.n. „butoiaș de forme diferite pt. a transporta apa la câmp sau lapte”: loc. *a lega fedeleş* „a lega strâns” < magh. *fedeles* „cu capac”.

Fedeleş

- **pripă** adv.: loc. *în pripă* „în grabă” < derivat regresiv de la *a pripi* „a (se) grăbi, a (se) zori” (<v. sl. *приспети*) (DA s.v.).
- 2.1.2.2. Locuțiuni care conțin termeni desemantizați:
- **droaie** s.f. „grămadă, număr, cantitate mare” < alb. *drojë* (cf. DLR 2009 s.v.). Asistăm la prezența unui cuvânt desemantizat, fiind folosit azi cu sensul „mulți”, ca un nehotărât, sensul original de „grămadă” pierzându-se de-a lungul timpului. Intră în compunerea unor expresii de tipul *o droaie de...* Poate fi folosit adverbial și în combinații cum sunt cele ce urmează: *Vorbele cele mai murdare, injurii grosolane, toate curgeau droaie* (cf. DLR s.v.). Sensul adverbial este menționat și în CADE (1925 s.v.).
 - **puzderie** s.f. „resturi lemnoase care cad din tulpina cânepii sau a inului la melițare și la scărmanare” <sl. *pozderje* (cf. DEX s.v.). După CADE, termenul *puzderie/ pozderie* înseamnă „partea lemnoasă a cânepii ce cade jos când se melițe; e întrebuințată de țărani ca să ațâțe focul”. Acest cuvânt intră în grupa termenilor desemantizați, alături de *seamă* (vezi *infra*). Apare în compunerea locuțiunii *a (se) face puzderie* cu sensul „a (se) sfărâma, a (se) face praf, a (se) distruge”. Sensul nu se mai cunoaște, fiind folosit cu valoarea unui nehotărât „mulți, multe” în expresia *o puzderie de* (oameni, copii etc.).

- **seamă** s.f. „calcul, socoteală” < magh. *szám*. Și în cazul acestui termen, precizăm că intră în categoria cuvintelor desemantizate, adică, sensul inițial „calcul, socoteală” s-a pierdut, în limba actuală fiind folosit doar în locuțiuni de tipul *a da seamă*, *a băga în seamă*, *a ține seama*, sau în expresia *o seamă de ...* având sensul „unii, anumiți”. CADE (s.v.) menționează și varianta regională, din Oltenia, *a-și face seama* „a se sătura de mâncare, de băutură etc.). În Maramureș, atestăm, pentru această locuțiune, sensul „a se sinucide”. O dovadă că sensul era cunoscut, la un moment dat, este chiar numele lui Lică, poreclit *Sămădăul* din *Moara cu noroc* a lui Ioan Slavici, unde se știe că acest personaj era, de fapt, echivalentul unui cămătar din zilele noastre.
- **stambă** s.f. (< ngr. *stamba*, it. *stampa*): a se da în stambă = „a-și arăta proasta creștere; a se face de râs”. Termenul *stambă* „șesătură pentru femei cu desene în culori” și-a pierdut sensul etimologic, rămânând în alcătuirea locuțiunii.

2.1.2.3. **Locuțiuni care conțin cuvinte modificate prin analogie (cu plecare de la forme etimologice)**

- **chiară** adj. „clară” > *chioară* adj.: *apă chiară* > *apă chioară*. Vechiul adj. masc. *chiar*, *chiară* fem. (< lat. *clarus*, *clara*), folosit rar, a ajuns să fie confundat cu adj. *chior* (< tc. *kör*) „fără un ochi”.
- **sfară** s.f. > *sfoară* s.f.: *a da sfară în țară* „a vesti o primejdie prin aprinderea de focuri care emană fum negru, pe înălțimile dealurilor” prin confuzie și prin analogie cu cuvântul mult mai des utilizat, *sfoară*, s-a ajuns la varianta incorectă *a da sfoară în țară* care nu are nici un înțeles. Termenul *sfară* (< sl. *skvara*), având sensul „miros greu (și fum) rezultat din arderea grăsimilor sau a cărnii, de la lumânări de seu etc.; fum înecăcios” (DEX s.v.) a fost în uz într-o epocă mai îndepărtată și a dat derivate regionale de tipul: *sfărai* < *sfară* + suf. *-ai*: fum înecăcios sau prin analogie cu zgomotul produs prin ardere „ploaie ușoară”.

2.1.2.4. **Locuțiuni care conțin cuvinte de origine străină, neînțelese în prezent**

- **bășcălie** s.f.: fără etimon cunoscut (posibil < țig. *baštali* „șă (de călărit)” sau tc. *başca*): *a lua în bășcălie* (pe cineva) = „a lua (pe cineva) peste picior, a-și bate joc de el”;
- **criță** s.f. (< ucr. *kryca*) „oțel”: *beat criță* „foarte beat”
- **harță** s.f. (< magh. *harc*) „ceartă, încăierare”: *a (se) lua la harță* „a se lua la ceartă”. Derivat: *a hărțui*.
- **ort** s.m. (< pol. *ort*, germ. *Ort*) „monedă de valoare mică, având, ca valoare, a 4-a parte dintr-un leu): *a da ortul popii* „a muri”. Locuțiunea își are punctul de plecare din obiceiul întâlnit în unele regiuni de a se da simbolic preotului un bănuț, spre cinstirea decedatului.

Moneda de 1 ort (sursa wikipedia)

- **pică** s.f. (germ. *Pike*) „ură ascunsă, nemărturisită”: *a avea/ prinde/ purta pică cuiva*. Regional: *în pica cuiva* „spre necazul/ ciuda cuiva”.
- **șfanț** s.m.: *a nu avea (un) șfanț* „a fi lefter, falit”. Termenul *șfanț* provine de la germ. *Zwanzigler*, denumind o veche monedă austriacă cu valoare de doi bani care a circulat și în Țările Române în secolul al XIX-lea.

RXM

Moneda Zwanzigler (sursa wikipedia)

- **toptan** adv. „în cantitate mare” (< tc. *toptan/ topdan* „vrac”) în opoziție cu de-amănuntul, în loc.: *cu toptanul* „cu grămadă”. În turca actuală, termenul *toptan* este sinonim fr. *en gros*.

TOPTAN SATIŞ

- **ghiotura** adv. < tc. *götürü/ kötürü* : cu *ghiotura* „în număr, în cantitate mare; fără nici o deosebire; cu grămada”.

2.1.2.5. Locuțiuni care conțin variante vechi de limbă:

- **roate**: *treaba merge ca pe roate*
- **boale**: *a băga în boale* - pl. vechi de la sg. f. *boală*.

În concluzie, cele cinci categorii de locuțiuni, identificate și prezentate mai sus, demonstrează caracterul conservator al limbii române, care sub o formă sau alta, permite menținerea unor forme etimologice chiar și prin acțiunea fenomenului analogiei care, modificându-le forma într-una asemănătoare, ne face să căutăm adevăratul etimon, ascuns de anii care se scurg printre cuvinte. Astfel, ajungem la ideea că *locuțiunile sunt cu adevărat o moștenire culturală și spirituală a unui popor*.

Bibliografie

- CADE I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926-1931.
- DLR *Dicționarul limbii române*, **tomul VI**, fasciculele: 1/1965: *M - Mandră*¹, 2/1965: *Mandră*² – *Mascat*¹, 3/1966: *Mascat*² – *Mămăiță*, 4/1966: *Mămălatiță* – *Mătărângă*, 5/1966: *Mătăsar* – *Mergător*, 6/1966: *Mergătoriu* – *Microbiologie*, 7/1967: *Microbiologist* – *Miniaturistică*, 8/1967: *Miniaturiza* – *Mititel*, 9/1967: *Mititeluș* – *Mirlănime*, 10 și 11/1968: *Mirleală* – *Morsă*¹, 12 și 13/1968: *Morsă* – *Muzur-aga*; Ed.Academiei, București; **tomul VII**, partea I, lit.N, Ed.Academiei, 1971; **tomul VIII**: partea a II-a lit.P, Ed.Academiei, 1974; partea a III-a, lit.P, Ed.Academiei, 1977; partea a IV-a, lit.P, Ed.Academiei, 1980; partea a V-a, lit.P, Ed.Academiei, 1984; **tomul XI**: partea I, lit. Ș, Ed.Academiei, 1978; partea a III-a lit. T, Ed.Academiei, 1983; **tomul XII**, partea I, lit.Ț, Ed.Academiei, 1994.
- PANN, A. *Povestea vorbii. Culegere de proverbe*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1914.

Webografie

- <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A23725/pdf> (accesat la 20.04.2021).
- PETUHOV, Nicoleta, *Sens pierdut, sens regăsit: despre trecerea cuvintelor și permanența expresiilor*, 2011, <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A3324/pdf> (accesat la 5.05.2022).